

DRÖMMEN OM MEDELTIDEN

Olaus Petri kyrka: dess skapare – deras visioner och förebilder.

Bevara och förnya. Restaureringarna av kyrkan. Arkitekterna Erik Fant 1938 och Jerk Alton 1987.

Sjunde sammankomsten 27 februari 2012

Del 1. Karl-Erik Garlöv

” Jag har sedan en tid fascinerats av det gränsländ mellan historicism och modernism, som 1900-talets restaureringskonst utgör. ” Så inleder arkitekturhistorikern Viktor Edman sin bok En svensk restaureringstradition (Byggförlaget 1999). Han skulle ha funnit ett utmärkt material för sitt ämne här i Olaus Petri kyrka.

De tre arkitekter, som har sina namn på minnestavlan vid kyrkans entré, är alla intressanta ur den här aspekten. Den förste, Axel Herman Hägg, var otvivelaktigt präglad av historicismen. Den andre, Erik Fant, får trots all sin historiska kunskap stå för modernismen. Den tredje, Jerk Alton, känner jag mig inte riktigt kapabel att bedöma, kanske just för att vi en tid arbetade så tätt tillsammans. Det som kännetecknar Altons syn på kyrkorestaureringar är att de bör präglas av helhetssyn. Han har själv uttryckt sig vid ett tillfälle: *”bygga i nuet med traditionen i ryggen”*.

Det är egentligen först under 1800-talet, som man började forma idéer och metoder för restaureringar i vår mening. Visst hade man naturligtvis reparerat förfallna byggnader och därvid tagit inspiration från och avstamp i äldre epoker, men man tänkte mer i samtid och saknade känsla för att bevara det förgångna. Vi kan härvid jämföra med musiken. Fram till 1800-talet uppförde man samtida, oftast nyskrivna verk. När Bach gick ur tiden spelade man sönerns musik och glömde den store mästaren ända tills Mendelssohn 1829 uppförde *”Matteuspassionen”* för första gången efter mästarens död.

På samma sätt sjönk våra medeltidskyrkor under 1700-talet och första delen av 1800-talet ner i ett djupt förfall. I min bokhylla finns en avhandling av Siegrun Fernlund: *”Kyrkorivningar och kyrkobyggen i Skåne 1812 – 1912”*. För en historieromantiker är det en dyster läsning. Jordbrukets frammarsch i vårt södra landskap gav arbete åt många och en förbättrad hälsa gjorde att befolkningstalet ökade. Kyrkseden var ännu obruten. Behovet av större och mer inbjudande gudstjänstrum var stort. Allt var bäddat för en enorm rivningsvåg. Och glädjen över det nya, ett *”Herranom värdigt tempel”*, var inte att ta miste på.

Några försökte bromsa förödelserna. Arthur Hazelius räddade många kulturbyggnader inklusive Seglora kyrka till sitt Skansen. Detsamma skedde på Kulturen i Lund. Den viktigaste motelden avlossades av Verner von Heidenstam i en kampskrift 1894, där han gick till angrepp mot vandaliseringen av gamla kyrkor och slott under rubriken: *Modern barbarism*. Det som upptände Heidenstams vrede var framför allt rivningen av det gamla operahuset i Stockholm, Helgo Zettervalls restaurering av Uppsala domkyrka samt Fredrik Liljeqvists omdaning av Gripsholms slott.

Sekelskiftets nya syn på det gamla blev till en väckelserörelse och dess store profet hette Sigurd Curman. För Curman var det inte väsentligt, att restaurera fram en ursprunglig stil, som skedde t.ex. i S:t Nicolai i Örebro under Kjellströms och Häggs nydaning av den gamla kyrkan. Nej, arkitekten borde behandla varje byggnad som en individ, finna dess själ. *”Giv konst, icke stil”* var Curmans fältrop. Hägg och Kjellström var ännu inte där även om Hägg hörde till Helgo Zettervalls argaste kritiker.

I Mia Geijers avhandling *Makten över monumenten* finns en fantasibild där Hägg tänker sig Örebro slott ombyggt i fransk medeltidsstil à la Pierrefonds. Vid Örebro slotts omdaning omkr. 1900 visade sig dock Adolf Kjellström vara den återhållande pietetsfulla kraften.

Några hänsyn till gångna tiders avtryck i en kyrkobyggnad behövde herrarna Kjellström och Hägg inte bemöda sig om, när Olaus Petri kyrka planerades. Här kunde de förverkliga sina ursprungliga idéer, som var väl genomtänkta under decenniernas studier och överläggningar. Men när kyrkan stod färdig blåste nya vindar. Den kraftfulla nationalromantiska vasastilen var nu högsta mode, exponerad främst i Lars Israel Wahlmans skapelse Engelbrektskyrkan i Stockholm, årsbarn med Olaus Petri.

Om nu kyrkan här på norr snart kändes lite omodern, tror jag knappast någon skulle våga sig på att förändra den så länge den gamle vitskäggige patriarken Kjellström fortfarande vakade över sitt livsverk. 1932, nittioåttio år gammal, lade han sitt trötta huvud till ro. Strax därefter började planer på en restaurering ta form. 1935 försågs kyrkan med ett triumfkors och takkronor ritade av ark. Knut Nordenskjöld och 1937 utsågs Erik Fant att leda en genomgripande restaurering.

Erik Fant (1889-1954) var en av Sigurd Curmans lärjungar och erfaren arkitekt med restaurering av Gamla Uppsala kyrka, Linköpings slott och flera av Skansens byggnader på sin meritlista. Det är också Fant, som formgivit Skansens entré. Erik Fant kritiserade starkt dem, som sökte återställa byggnader till ett ursprungligt utseende om vilket man ofta vet väldigt lite. Hans restaureringsprogram föreskrev respekt för gångna tiders pålagringar och förändringar. *"En idealisk restaurering är nämligen sådan, att, när man betraktar resultatet, bör man ej märka, att någonting är gjort vid kyrkan på långa tider, men ändå skall man ha känslan av att allt är välvårdat och ändamålsenligt"*, skriver Fant i en artikel 1922. Femton år därefter, när han grep sig an arbetet med Olaus Petri kyrka, var han mer påverkad av den modernism, som vunnit insteg i svensk byggnadskultur. Där fanns en längtan efter enkel ren arkitektur utan dekorationer. Fant avlägsnade all muralmålning, tonade ner färgerna i altarretabeln och målade inredning och väggarna i en gråtonad skala. Fants arbete fortsatte ända in på 50-talet. Han ersatte 1952 de nordenskjöldska ljuskronorna med armaturer upphängda i arkaderna mellan pelarna, och två år senare skapade han ett sidokapell i norra korsarmen det s.k. *"Mäster Larskapellet"*.

Nydaningen av kyrkorummet mottogs positivt både av press och allmänhet. Ett foto taget av den kände örebrofotografen Sam. Lindskog visar en ljus, ren interiör. Den fräschören varade tyvärr inte så lång tid. Gråheten gjorde sig mer och mer påmind och de dåligt isolerade valven drog till sig fukt och smuts.

Så mötte jag kyrkan när jag som präst åter kom till församlingen 1971. Jag skrev efter ett par år en vädjan till kyrkorådet att uppmärksamma behovet av en grundlig renovering av interiören. När jag 1975 valdes till kyrkoherde intensifierade jag tillsammans med kyrkorådet planeringen för en ny restaurering. Även kyrkans yttre befanns vara i dåligt skick liksom el- och värmeinstallationerna. Den kyrkliga samfälligheten uppdrog åt Jerk Alton arkitektkontor AB att utföra en analys av kyrkobyggnadens tekniska status och ett åtgärdsprogram. Jag fick av kyrkorådet uppdraget att tillsammans med Anne-Marie Lenander, stadsarkivarie, historiker och ledamot av församlingens kyrkoråd, upprätta ett program för restaureringen. Detta omfattade främst åtgärder för att återskapa ett estetiskt tilltalande kyrkorum för det rika och varierade gudstjänstliv, som blivit ett signum för Olaus Petri församling. Vi framförde även en stark önskan att den arkitekt, som fick uppdraget att leda arbetet, skulle vara väl bevandrad i de bärande tankar kyrkor som denna är ett uttryck för. Arkitekten måste även ha djup förståelse för kyrkorummets centrala funktion i gudstjänsten.

Efter sammanvägning av meriter och anbud föll valet på arkitekt Jerk Alton, redan tidigare anlitad av församlingen för smärre arbeten. Alton hade just avslutat en genomgripande restaurering av domkyrkan i Visby, som i början av seklet renoverats av Axel Herman Hägg - ett lämpligt sammanträffande. Jerk Alton, f.1937, utexaminerades som arkitekt från KTH 1963. Han var då redan anställd på sin lärares Erik

Lundbergs arkitektkontor. Lundberg var liksom Erik Fant medarbetare till Sigurd Curman och därmed väl bevandrad i arkitekturhistoria och restaureringsfrågor. Som professor i arkitekturhistoria utövade han ett stort inflytande inte minst genom sitt gigantiska bokverk Arkitekturens formspråk. Lundberg uppskattade i hög grad sin elev Jerk Alton och denne har i sin tur fört vidare flera av de restaureringsprinciper, som hans lärare stod för. För båda dessa arkitekter är det viktigt att skapa en upplevelse av helhet, som talar till alla sinnen. Det når man genom en omsorgsfull antikvarisk analys, användande av äkta material, god belysning och färgsättning.

Alton vill sätta människan i fokus, *”den egentliga uppdragsgivaren”*. Det stämmer väl med de tankar som förts fram under det förnyelsearbete, som pågått i Svenska kyrkan de senaste decennierna. I en artikel i skriftserien Mitt i församlingen (1997:5) skriver Martin Garlov: *”Kyrkobyggnaden är tecknet på Guds närvaro mitt ibland människor och ett konkret uttryck för människors svar på Guds tilltal. --- Det hör till kristendomens och kyrkans väsen att upplösa en statisk skiljelinje mellan tradition och förnyelse- mellan det förflutna och samtiden.”*

Restaureringsarbetet i Olaus Petri kyrka inleddes med en grundlig utvändig reparation av tak och väggar samt utbyte av elektriska installationer och värmesystem. Innerväggarna putsades upp, glasmålningar och belysningsarmatur monterades ner för renovering och bänkinredningen sändes iväg för ombyggnad. Arkitekt och byggnadskommitté enades om målsättningen att i stor utsträckning återskapa kyrkans ursprungliga färgsättning. Som underlag valde man ett förslag till dekoration av korets väggar, som artisten Carl Almqvist översände från London 1911, och som riksantikvarieämbetets representant Åke Nisbeth fann vida överlägset den dekoration, som kyrkan fick 1912. Framsynt nog hade man 1937 före avlägsnandet låtit fotografera valvens målningar, vilket gjorde att man nu kunde rekonstruera mönstren. Detta arbete anförtroddes konservator Urban Ullenius och hans synnerligen skickliga medarbetare, vilka lyckades ge interiören en livfull och varm stämning i preraphaelitisk anda.

För att skapa goda förutsättningar för gudstjänster och annan verksamhet inom kyrkans murar vidtogs en del ombyggnader. Det förutvarande dopkapellet omvandlades till sakristia. Bänkvarteren i sidoskeppen ersattes av längsgående bänkrader efter väggarna, för att skapa större rörelseyta. Avståndet mellan bänkraderna i mittskeppet ökades. Genom att utrymmet mellan koromgången och altarretabeln avgränsades med ett räcke skapades ett litet halvcirkelformat gudstjänstrum med Almqvist vackra målningar som blickfång.

I sin monografi *Jerk Alton – Nutida kyrkorumsarkitekt* (2009) skriver f. ärkebiskopen Gunnar Weman om restaureringen av Olaus Petri kyrka: *”Sammantaget hade Alton utan större ingrepp i denna katedralliknande kyrkorumsmiljö med den genomförda renoveringen skapat förutsättningarna för en fruktbar samverkan mellan församlingens gudstjänstrum och de gudstjänstordningar som har sin grund i efterkrigstidens internationella förnyelsesträvanden.”*

Tjugofem år har förflutit sedan den senast genomförda restaureringen. Kyrkan har visat sig fungera väl för olika typer av gudstjänst och samtidigt skänka besökaren en skönhetsupplevelse. Detta jubileumsår inleds en efterlängtat restaurering av den stora läktarorgeln också den med målsättningen att den ursprungliga klangen, som skapades av örebrofirman Setterquist & Son, skall kompletteras med stämmor för nutidens musikaliska uttryck.